

НАСТАВА ЕНГЛЕСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ЗА ГЛУВЕ И НАГЛУВЕ УЧЕНИКЕ У НЕКИМ ЕВРОПСКИМ ЗЕМЉАМА И У СРБИЈИ*

Ива Ургарсвић

Школа за оштећене слухом-наглуве „Стефан Дечански“, Београд

Надежда Димић

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Настава страног језика за глуве и наглуве ученике је релативно нов концепт у системима савременог образовања, у свету и у Србији, који се развија у последњим деценијама двадесетог и почетком двадесет и првог века, а заснива се на образовној политици једнаких могућности за све, која заступа став да свим ученицима треба пружити подједнаке могућности за образовање, као и исти квалитет образовања, без дискриминације по било ком основу.

Донедавно се сматрало да глуви и наглуви ученици не могу да уче страног језика, као и да би им то представљало велики изазов, јер често имају потешкоћа са учењем и говорног језика земље у којој живе, па је заступан став да глуви и наглуви ученици не могу да усвоје систем још једног, односно страног језика. Данас је преизнајо да учење и познавање страног језика може да пружи нову перспективу глумим и наглумим ученицима, у смислу олакшаног приступа вишим нивоима образовања, бољих могућности за запошљавање и најредовање у послу, лакшег приступа информацијама на интернету, путовања и слично.

Глуви и наглуви ученици, као страног језик, најчешће уче енглески језик (у земљама неенглеског говорног подручја), јер је преизнајо значај познавања енглеског језика за животи у савременом свету. С обзиром на чињеницу да је настава страног језика за глуве и наглуве ученике

* Рад је реализован у оквиру пројекта под називом „Утицај кохлеарне имплантације на едукацију глувих и наглувих особа, бр. 179055 (Министарство просвете, науке и технолошког развоја)

релативно нов феномен, не постоје јединствени ставови о адекватном наставном приступу, методама рада, као и садржајима наставе страног језика за ову популацију ученика. У неким земљама, људи и на људи ученици уче неки од знаковних језика земаља енглеског говорног подручја, попут британског или америчког знаковног језика, као страни језик, док се у другим државама учи говорни енглески језик и ради на развоју све четири језичке вештине (чињање, писање, слушање и говор), уз неопходне модификације, у складу са индивидуалним психофизичким могућностима људских и на људских ученика.

У последњих двадесет година, у Европи и свету, развијају се бројни програми наставе енглеског као страног језика за људе и на људе ученике и тежи се успостављању адекватних стандарда вештина и компетенција у познавању страног језика за људе и на људе ученике. Како настава страног језика за људе и на људе ученике покреће бројна истраживања неопходна су даља истраживања и усавлашавања ставова стручњака различитих профила у овој области. Овај рад даје преглед система и садржаја рада у настави енглеског као страног језика за људе и на људе ученике, у Норвешкој, Шведској, Пољској, Бугарској и Србији и представља нека релевантна истраживања и пројекте из ове области.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: људи и на људи ученици, настава страног језика, енглески језик, наставни план и програм, наставни метод

О УЧЕЊУ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Иако се често сматра да је настава страних језика релативно модеран концепт, који датира са краја деветнаестог и почетка двадесетог века, када се појављују и прве научне студије на ову тему, проблемима учења страних језика бавиле су се још античке цивилизације. Говор се учи од постанка човека, а феномен постојања различитих језика се документује најмање 6000 година уназад.* У свету се одувек говори различитим језицима, па су припадници различитих језичких заједница учили језике народа са којима су долазили у контакт. Такође, још су припадници древних цивилизација увидели да је језик моћно средство за преношење културних вредности и ширење религије, о чему сведочи и чињеница да су стари Грци и Римљани, покореним варварским племенима наметали и свој језик. Овај тренд наметања језика и културе освајача, припадницима

* Душанка Точанац – Миливојевић, *Методје у настави и учењу страног језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр.3

покорених народа, наставио се и у цивилизацији средњег века.* У старој Грчкој се сматрало да сви народи треба да уче грчки језик, док се у Риму учио и грчки језик, највише уз помоћ приватних учитеља. Стране језике, независно од времена, постојећег система школства и концепта наставе страних језика, учили су и поједини припадници племства и богатог слоја друштва (племћи, витезови, трговци, дипломате итд.), најчешће одласком у страну земљу.

Током историје, у складу са потребама и степеном развоја друштва, као и научним схватањима актуелним у одређено време, мењали су се ставови, теоријске поставке и методи рада у настави страних језика. У периоду од шеснаестог до осамнаестог века настава страних језика се углавном повезивала са учењем грчког и латинског језика. Ови језици се нису изучавали за потребе говорне комуникације, већ је њихово учење доприносило статусу ученика и њиховом општем образовању и култури, као и стимулацији интелектуалних способности ученика, а учење латинског је било значајно и због чињенице да је овај језик имао практичну примену у изучавању религије, медицине, праву и образовању. Касније, доминантну улогу латинског преузимају други језици, посебно италијански, енглески и француски језик.

У Европи, институционализовано учење модерних страних језика, у школама, започиње њиховим увођењем у наставне планове и програме, у осамнаестом веку. Наставници страних језика били су, истовремено, и први теоретичари наставе страних језика и аутори уџбеника. Страни језици учили су се по принципима који су, до тада, примењивани за учење латинског језика, првенствено путем изучавања граматике, читањем и превођењем текстова и апстрактних реченица, што практично представља и први метод у настави страних језика, познат као *традиционални*, односно *трамајичко-преводилачки* метод.** Прве критике овог модела за учење страних језика, јавиле су се још у седамнаестом веку, када се Јан Амос Комненски залаже да се настава латинског језика учини једноставнијом и поставља принцип директне асоцијације између речи и предмета, односно сматра да језик мора да се учи искуством, а не правилима, што касније представља основ за развој *природној* или *директној* методе у настави страних језика.

* Др Наум Димитријевић, *Метод у почетној настави страних језика - приручник за наставнике*, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1966., стр. 14

** Душанка Точанац – Миливојев, *Метод у настави и учењу иностраног језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр.8 - 20

Од тада, до данас, упоредо са развојем лингвистике, психологије, педагогије и сродних научних дисциплина, методика наставе страних језика се непрестано мења и развија. У трагању за најбољом и најефикаснијом методом рада у настави страних језика, појављују се и примењују бројне нове методе. Ниједна метода није идеална, свака има и предности и мане, па се зависно од потреба и циљева наставе, наставне методе ретко примењују самостално, већ се најчешће комбинују.

У складу са развојем друштва, као и потребама и интересовањима његових чланова, мења се и избор језика у понуди, као и разлози за учење страних језика. У савременом глобализованом друштву, учење и познавање бар једног страног језика постала је потреба сваког појединца, без обзира на узраст и образовање. У земљама неенглеског говорног подручја најчешће се учи енглески као страни језик. То више није само школски предмет, који се учи за оцену, већ је енглески данас постао савремени „*lingua franca*“, односно језик који се најчешће користи у комуникацији између људи којима то није матерњи језик. То је језик науке и технике, али и музике и филмске индустрије, туризма и пословања. Државе у којима се енглески језик говори као матерњи, попут САД и Велике Британије, спадају међу најразвијеније и најугицајније, а у већини европских земаља у којима се говори другим језиком (на пример: Немачка, Данска, Шведска, Норвешка, Холандија) енглески се најчешће учи као страни језик, па познавање енглеског језика повећава шансу појединца за наставак образовања и запошљавање у другим земљама или у великим мултинационалним компанијама. Интернет, као савремени медиј, представља огроман извор знања и информација из најразличитијих области, од којих је већина на енглеском језику. Бројне друштвене мреже и форуми на интернету пружају могућност за упознавање и комуникацију са људима из других земаља, која се најчешће одвија на енглеском језику. Енглески је и званични језик великог броја међународних конференција и такмичења, као што су Олимпијске игре и друге манифестације које укључују учеснике из различитих земаља света. То је, такође, и језик дипломатије и светске политике, па је енглески званичан језик разних међународних организација, као што су, на пример, Уједињене нације и Европска унија.

ЕНГЛЕСКИ КАО СТРАНИ ЈЕЗИК ЗА ГЛУВЕ И НАГЛУВЕ УЧЕНИКЕ

Настава и учење страних језика за глуве и наглуве ученике представља релативно нов концепт у образовању ученика оштећеног слуха. Иако

се настава страног језика сматра важном компонентом савремених образовних система, глуви и наглуви ученици су често били ослобођени наставе страног језика, чак и у редовном систему образовања, јер се сматрало да би учење страног језика представљало велику тешкоћу за глуве и наглуве ученике. Наиме, глуви и наглуви ученици често имају потешкоће са усвајањем говорног језика средине у којој живе, па је преовладавао став да би им учење страног језика представљало додатну потешкоћу, односно да глуви и наглуви ученици не могу да усвоје систем још једног страног језика. Данас, учење и предавање страних језика глумим и наглумим ученицима постаје све чешћа пракса у Европи и свету. У складу са прихваћеним ставом да образовање треба да пружи „једнаке могућности за све“ и инклузивном образовном политиком, глуви и наглуви ученици се често уписују у редовне школе, или настављају школовање на редовним вишим школама и универзитетима, где је један од наставних предмета и страни језик. Специјалне школе за глуву и наглуву децу, такође, уводе страни језик у своје наставне планове и програме, јер је препознато да учење страних језика може да пружи бројне нове могућности глувој и наглувој популацији. Настава страног језика, најчешће енглеског, званично се уводи у образовне системе у Европи и свету, углавном у последњој деценији двадесетог и почетком двадесет првог века. Енглески као страни језик, за глуве и наглуве ученике, у Европи, најпре се уводи као обавезан наставни предмет у скандинавским земљама (Норвешка, Шведска, Финска), а затим се, овај тренд, постепено шири и прихвата и у другим државама Европе.

Како је настава страног језика уведена у систем образовања за глуве и наглуве ученике релативно скоро, још увек не постоје јединствени ставови о томе када треба започети са наставом страног језика и како је најбоље подучавати глуве и наглуве ученике страном језику. Чињеница је да су глуви и наглуви ученици у посебној образовној ситуацији у настави страних језика, јер је већини ученика матерњи језик заправо национални знаковни језик, а писани и говорни језик земље у којој живе је практично први страни језик који глуви и наглуви ученици уче. Последично, оно што ми подразумевамо под појмом наставе страног језика, за глуве и наглуве ученике, заправо, представља учење другог или трећег страног језика. Стога је, у настави страног језика, за глуве и наглуве ученике, неопходно водити рачуна о међусобној интеркацији између националног знаковног језика, званичног језика земље у којој живе и страног језика. Такође, у традиционалној настави страних језика, у редовном систему образовања, наставни приступ је најчешће по типу орално/аурални, што је неадекватно за популацију глувих

и наглувих ученика, па је очигледно да је неопходно размотрити одговарајуће наставне приступе у настави страних језика за глуве и наглуве ученике. Упоређивањем наставних садржаја, приступа и метода рада примећују су значајне разлике у системима образовања између различитих држава. Поставља се питање и адекватне обуке и пружања подршке наставницима који предају страни језик у школама за глуве и наглуве ученике, као и могућности да се предвиде исходи наставе, поставе одговарајући образовни стандарди и адекватно процени и оцени знање ученика.

У последњих двадесет година, у Европи и свету, развијају се бројни програми наставе енглеског као страног језика за глуве и наглуве ученике и тежи се успостављању адекватних стандарда вештина и компетенција у познавању страног језика за глуве и наглуве ученике. Како настава страног језика за глуве и наглуве ученике покреће бројна питања неопходна су даља истраживања и усаглашавања ставова стручњака различитих профила у овој области. У овом раду упоредићемо системе рада у настави енглеског као страног језика у неким државама Европе и у Србији, као и представити нека релевантна истраживања и пројекте из ове области.

Норвешка

У Норвешкој је, између 1992. и 1997. године, покренуто неколико иницијатива значајних за образовање глувих и наглувих ученика, наводи сеу извештају „Образовање особа са оштећењем слуха“, израђеног од стране „TIME“ фондације, у оквиру пројекта „eFESTO“*. Норвешки систем образовања за глуве заснован је на социо-културном моделу ометености. Заступа се концепт „школе за све“ , а Норвешки знаковни језик је препознат и прихваћен као матерњи језик глувих и наглувих особа. Ученици који су усвојили знаковни као први језик имају право да се образују на норвешком знаковном језику, који је и званичан наставни предмет. Национални план и програм рада у обавезном образовању, које траје десет година, предвиђа четири нова предмета за глуве и наглуве особе: Норвешки знаковни језик, Норвешки језик за глуве, Енглески језик за глуве и Драма и ритмика за глуве ученике.

У магистарском раду „Настава енглеског као страног језика у билингвалним школама у Норвешкој: могу ли глуви ученици да усвоје

* Др Миља Стошић, *Почетак учења страних језика код деце као педагошки проблем*, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Београд, 1965., стр. 26

страни знаковни језик?“, Patricia Pritchard* наводи да се енглески као страни језик уводи у наставни план и програм за глуве и наглуве ученике од првог разреда основне школе. По аналогји са „норвешким за глуве“ постоји посебан школски предмет „енглески за глуве“ (English for Deaf Pupils – EfDP), чији програм подразумева учење Британског знаковног језика (British Sign Language – BSL), у почетним фазама обавезног образовања, односно од првог разреда основне школе, да би се у средњој школи започело са учењем и говорног енглеског језика. Сматрало се да увођење Британског знаковног језика у наставу, као страног језика, омогућава глумим ученицима да схвате да постоје и други језици, као и да учење страног знаковног језика омогућава глумима да се на приступачан начин упознају са структуром другог језика и развију стратегије учења, али се и лакше идентификују са говорницима другог језика, истовремено развијајући и негујући свест о сопственом идентитету, језику и култури. Све претходно наведено доприноси повећаној могућности за успех глумих ученика у настави страног језика и истовремено доводи до побољшања мотивација и повишеног нивоа самопоуздања.

Пошто је Норвешка била једна од земаља „пионира“ у увођењу страног језика у наставу за глуве и наглуве ученике, увођење Британског знаковног језика, као страног језика, на млађем узрасту заснивало се, углавном, на теоријским разматрањима и претпоставкама, јер није било довољно истраживања, која би дала валидну емпиријску потврду теорији. Недостајала је и адекватна обука наставника, али су креирана нека наставна средства. Prichard приказује истраживање које је испитивало да ли ученици у Норвешкој, у четвртом разреду основне школе, разумеју Британски знаковни језик. Четврти разред је изабран, јер се потом у наставу уводи и енглески говорни језик. У ту сврху су се користила три теста језика, која су мерила рецептивне способности у Британском знаковном језику. Тестирано је 15 ученика из Норвешке, који похађају наставу у редовном и специјалном систему, са различитим степеном оштећења слуха. Истим тестовима тестирана је и контролна група, која се састојала од осморо билингвалних глумих ученика из Шведске, која нису учила Британски знаковни језик, што је имало за циљ да одговори на питање да ли излагање Британском знаковном језику

* Patricia Pritchard, „TEFL for deaf pupils in Norwegian bilingual schools: Can deaf primary school pupils acquire a foreign sign language?“, Masters Thesis in Special Education, Dept. of Education, Faculty of Social Sciences & Technology Management, Norwegian University of Science & Technology, Trondheim, Norway, December 2004. Магистарска теза је доступна на интернет адреси http://www.acm5.com/kompendier/pat_pritchard.pdf. Страни приступљено 18. октобра 2014. године.

у настави има ефекта. Једним од примењених тестова тестирана је и група чујућих ученика, која није имала никакво познавање и искуство у употреби било ког знаковног језика (норвешки, шведски, британски), како би се испитало да ли претходно познавање било ког знаковног језика има утицај на способност разумевања Британског знаковног језика, а додатно, путем упитника, прикупљане су и релевантне информације од наставника испитиваних ученика. Наставници су известили да су сви ученици били заинтересовани за учење Британског знаковног језика, без обзира на слушни статус и да ли се школују у редовној или специјалној школи, као и да су ученици показали жељу да користе Британски знаковни језик и нису га мешали са Норвешким знаковним језиком.

Како не постоје стандардизовани тестови за процену усвајања Норвешког знаковног језика или стицања знања из Британског знаковног језика као страног језика, коришћен је стандардизовани тест „Процена развоја Британског знаковног језика“ (Assessing BSL Development), који је израдио City University у Лондону ради процене развоја знаковног језика код глуве деце у Великој Британији. Тест је незнатно адаптиран, у делу процене развоја речника у Британском знаковном језику код глуве деце из Норвешке, док је кориштен у оригиналној форми за испитивање разумевања граматике Британског знаковног језика. Трећи тест, коришћен у овом истраживању, је посебно конструисан за потребе истраживања, са циљем да се процени разумевање текста, односно приче на Британском знаковном језику, при чему се водило рачуна да се користе они знакови, који нису слични у значењу и форми у матерњем и страном знаковном језику, јер то онда захтева виши ниво познавања Британског знаковног језика. Анализа теста речника је показала да је више од половине знакова слично у норвешком и британском знаковном језику. Сва три теста су приказана глумим ученицима у видео форми, а задатак је био да деца покажу одговарајућу од понуђених слика.

Резултати овог истраживања су показали да су сви испитани глуви ученици, из Норвешке, успешно решили више од 60% задатака на субтесту речника. На субтесту познавања граматике 46,6% ученика је постигло резултате изнад стандардизованих вредности за глуву децу из Велике Британије и ниједан ученик није имао мање од 70 поена на овом тесту, што се сматра граничном вредношћу за успех на тесту. На субтесту разумевања приче на британском знаковном језику, више од половине, односно 53% глувих ученика успешно је решило више од 60%, теста (што је био максимални резултат у контролној групи), а 13% глувих ученика је постигло максималан резултат, тј. 100%. Ученици су најбољи укупан резултат постигли на тесту речника, а најлошији на тесту

разумевања приче на Британском знаковном језику, где је такође била уочљива и највећа разлика у индивидуалним постигнућима ученика. Тестирање контролне групе, састављене од осморо билингвалних глувих ученика из Шведске, показало је значајне разлике у успешности на тесту између експерименталне и контролне групе, што доказује да је излагање Британском знаковном језику у учионици имало позитиван учинак на способност разумевања британског знаковног језика. Испитивање шесторо ученика са уредним слухом, који не познају и не користе ниједан знаковни језик, као и поређењем њихових постигнућа на тесту, са резултатима оствареним у експерименталној и контролној групи, потврдило је да познавање знаковног језика представља очигледну предност у разумевању страног знаковног језика и да, у комбинацији са излагањем страном знаковном језику, у овом случају Британском знаковном језику, доприноси бољим резултатима и већој успешности ученика. На тесту познавања граматике Британског знаковног језика велика разлика је уочена у постигнућима ученика из Норвешке, у зависности од тога да ли похађају редовне или специјалне школе, па се може сматрати да ученици из школа за глуве боље разумеју граматiku страног знаковног језика, јер су више изложена Норвешком знаковном језику. Закључци овог истраживања су да искуство глувих ученика у учењу Британског знаковног језика, у настави енглеског језика за глуве, има позитиван ефекат на рецептивне вештине у Британском знаковном језику.

Истраживање је поставило нова питања о оптималном излагању Британском знаковном језику, као и обуци наставног кадра и употреби одговарајућих наставних метода у учионици. Слушни статус ученика, је идентификован као важан фактор у организацији рада у учионици, одабиру наставних средстава, као и последично количини и квалитету приступа Британском знаковном језику, што је утицало на постигнућа ученика. Закључено је да се глувим ученицима у редовном школовању, који нису имали потпуни приступ програму енглеског за глуве, морају обезбедити прикладни алтернативни начини излагања и усвајања садржаја програма из енглеског језика, који су у скаду са узрастом ученика, као и да су неопходна даља истраживања у области усвајања другог језика за глуве ученике, посебно везано за стратегије које глуви ученици користе у усвајању Британског знаковног језика, али и у области наставе енглеског језика за глуве, како би се позитивно утицало на примену адекватних наставних метода и исходе учења.

Актуелни наставни план и програм енглеског језика за глуве и наглуве ученике у Норвешкој, усвојен је од стране Министарства

просвете и истраживања 7. децембра 2010. године, а примењује се од 1. августа 2011. године.* У циљевима предмета се наглашава корисност и значај познавања енглеског језика за живот у савременом друштву. Сматра се да глуви имају значајан број међународних контаката и да је повећана мобилност и интернационално прихватање културе глувих и знаковног језика повећало потребу глувих и наглувих ученика да уче енглески као страни језик, односно развијају речник, као и вештине у употреби граматике и адекватне структуре реченице и текста на другом језику. За глуве и наглуве ученике је важно да буду у могућности да прилагоде језик повећаном броју тема и разноврсности комуникативних ситуација, усвоје прикладне комуникативне кодове и стратегије у комуникацији, као и да направе разлику између формалне и неформалне комуникације. Потребно је да глуви и наглуви ученици поштују социјалне и културне норме и конвенције у комуникацији. Наглашава се значај учења о култури, начину живота и систему вредности у земљама енглеског говорног подручја и њихов утицај на културни, морални и естетски развој личности глувог ученика. Сматра се да учење енглеског језика пружа глувим и наглувим ученицима могућност да боље разумеју сопствене потребе у вези комуникације, те тако значајно доприноси личном развоју глувог ученика и вишејезичности.

Настава енглеског као страног језика је, истовремено, и пут и начин стицања знања и личних увида. Она треба да омогући глувим и наглувим ученицима да комуницирају са другима на различите теме (персоналне, социјалне, литерарне и интердисциплинарне), као и да пружи увид у то како појединци живе и размишљају у земљама енглеског говорног подручја, што треба да допринесе повећаном броју интеракција, бољем разумевању и поштовању између припадника различитих култура. На овај начин стицање лингвистичке и културне компетенције доприноси свеукупном развоју личности глувог и наглувог ученика.

Структура предмета Енглески језик за глуве састављена је од основних тема са циљевима и стандардима компетенције. Основне наставне теме се настављају и допуњују, па се морају разматрати заједно. Стандарди компетенције су постављени за крај другог, четвртог, седмог и десетог разреда у основној и нижој средњој школи, као и за крај прве године општеобразовне средње школе и друге године средње стручне школе.

* Норвешки наставни план и програм за предмет Енглески језик за глуве се може наћи на http://www.udir.no/upload/larerplaner/fastsatte_lareplaner_for_kunnskapsloeftet/english/5/english_subject_curriculum_for_the_deaf_and_severely_hard-of-hearing.rtf. Страни приступљено 10. октобра 2014. године.

Учење енглеског језика за глуве и наглуве ученике заснива се на стицању знања о језику и његовој употреби, али и увида у сопствени напредак у настави енглеског језика, процени потреба и избору адекватних стратегија учења, као и увиђању веза, сличности и разлика између матерњег језика ученика, енглеског и других језика. Фокус се поставља на комуникативне компетенције, односно способност адекватне употребе енглеског језика у сврху комуникације, било да се енглески језик користи у говорној или писаној форми, или у форми британског или америчког знаковног језика. Ово подразумева способност разумевања енглеског путем читања, слушања, читања говора са уста саговорника или продукцију на знаковном језику, у спонтаном разговору, у различитим социјалним ситуацијама, са чујућим и другим глумим и наглумим особама, као и избор одговарајућег речника, регистра и комуникативне стратегије.

Основне вештине којима глуви и наглуви ученици треба да овладају у настави енглеског језика за глуве су интегрисане у циљеве наставе и стандарде компетенција. Сматра се да глуви и наглуви ученици треба да стекну вештину изражавања на енглеском језику, односно да буду у могућности да активно учествују у лингвистичкој интеракцији. Стога се ова способност не односи само на говор, тј. вербално изражавање на енглеском језику, већ укључује и могућност разумевања и комуницирања на другим знаковним језицима, као што су британски или амерички знаковни језик, самостално или у комбинацији са говором. Способност писања на енглеском је од велике важности за развој компетенција у енглеском језику за глуве и наглуве ученике и значи да су у стању да се писмено изражавају на енглеском језику у различитим захтевним контекстима везаним за наставне и културне теме о којима уче. Способност читања на енглеском за глуве и наглуве ученике је део практичне језичке компетенције и значи могућност читања са разумевањем, способност истраживања и промишљања на бројне захтевне теме и, последично, стицање увида о култури и предмету. Развијање вештине читања на енглеском доприноси побољшању вештине читања уопште. Текстови који се читају могу да буду представљени путем различитих медија, па и као визуелну прикази текста уз коришћење знаковног језика неке од земаља енглеског говорног подручја. Међу вештинама којима глуви и наглуви ученици треба да овладају у настави енглеског језика за глуве наводе се и математичке вештине на енглеском језику, као и добијање информација из графикана, табела и статистичких резултата, што је од значаја за разумевање текстова на енглеском језику. Такође се истиче значај способности употребе дигиталних медија и материјала

на енглеском језику, што омогућава аутентичну употребу говорног, писаног и знаковног енглеског језика и отвара нове перспективе у учењу енглеског језика, а истовремено доприноси развоју способности критичног мишљења ученика. Овде се наглашава и значај упознавања ученика са важношћу заштите приватности, безбедног понашање на интернету, али и поставља питање поштовања ауторских права.

Циљеви наставе енглеског језика за глуве везани за учење о култури, друштву и литератури у земљама енглеског говорног подручја, усмерени су ка стицању интеркултурне толеранције и бољег разумевања међу припадницима различитих народа. Истиче се значај познавања енглеског као светског језика и многобројне могућности за његову употребу. Читање литерарних текстова на енглеском језику може да допринесе повећању интересовања глувих ученика за читање уопште и тако представља основу за лични развој, сазревање и повећање креативних способности глувог ученика. Упознавање са знаковним језицима који се користе у земљама енглеског говорног подручја и њиховим различитим културним експресијама доприноси изградњи идентитета и културне припадности глувих и наглувих ученика.

Шведска

У Шведској, национални план и програм предвиђа учење два страна језика за глуве и наглуве ученике. Први страни језик је обавезно енглески, а други страни језик је најчешће немачки, француски или шпански. Општинске власти одлучују на ком узрасту се уводи страни језик као наставни предмет, а препорука је да то буде најкасније у петом разреду, па се енглески језик често уводи већ од првог разреда основне школе. Као алтернативу учењу једног страног језика ученици могу да изаберу да уче знаковни језик. Циљеви специјалног образовања за ученике оштећеног слуха су исти као и циљеви у редовном образовању, на одговарајућем нивоу, а посебни циљеви се односе на наставу шведског и енглеског језика. У школама се користи билингвални приступ образовању, који треба да омогући глувим и наглувим ученицима да разумеју знаковни језик и читају на шведском језику, али и да буду у стању да изразе мисли и идеје на знаковном језику и комуницирају на писаном енглеском језику. У школама за глуве и наглуве ученике практично се ради по плану рада у редовном систему образовања. Шведска национална агенција за образовање, направила је посебан план и програм, за предмете који немају еквиваленте у редовном систему образовања, као што су други или трећи страни језик, енглески, шведски и знаковни језик. Наставни

планови и програми истичу специфичне циљеве за особе са оштећеним слухом и видом, физичким инвалидитетом, као и интелектуалним сметњама. Знаковни језик је основни предмет у вишем средњем образовању за глуве и наглуве ученике, у свим националним и посебним образовним програмима, који може, уколико то школа одлучи, да замени један или више других предмета, осим шведског језика.*

У раду „35 година билингвалног образовања – и онда“, Kristina Svartholm** наводи да је принцип билингвалног образовања заснован на претпоставци да је знаковни језик први језик глуве деце, чак и онда када он мора да им се учини доступним, пружањем додатне подршке породицама и кроз похађање предшколских установа у којима се користи знаковни језик. Знаковни језик се сматра основом за учење другог језика, што је, најчешће, писани језик државе у којој глува особа живи, а не говорни језик тог друштва, јер је писани језик глумим и наглумим особама у потпуности доступан у визуелној форми. Ипак, говорни језик се не искључује из процеса наставе, већ служи као допуна знаковном и писаном језику, а не као средство за учење језика.

Енглески, као страни језик, сматра се важним предметом у Шведској, како у редовним школама, тако и у специјалним школама за глуве и наглуве ученике. Сматра се да је познавање енглеског језика значајно за превазилажење језичких баријера, у интернационалном окружењу и међународним контактима. Учење енглеског језика је подједнако важно за глуве и наглуве, као и за чујуће особе. Учење енглеског „као трећег језика“ за глуве, подразумева да се настава и учење заснивају на већ стеченим језичким вештинама из, на пример, шведског и шведског знаковног језика, као и на стеченим знањима о тим језицима.

У шведском националном плану и програму рада за основне школе, предшколске установе и центре за слободно време***, у делу плана за енглески као страни језик, истиче се да је језик основно средство које људи користе за размишљање, комуникацију и учење и да познавање више

* Извор: EURYPEDIA - *European Encyclopedia on National Education Systems* https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Sweden:Teaching_and_Learning_in_Single_Structure_Education Страни приступљено 10. маја 2014

** Извор: EURYPEDIA - *European Encyclopedia on National Education Systems* https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Sweden:Separate_Special_Education_Needs_Provision_in_Early_Childhood_and_School_Education Страни приступљено 10. маја 2014

*** Kristina Svartholm, „35 years of bilingual deaf education - and then?“, *Educ. rev. no.spe-2 Curitiba* 2014. Рад је доступан на интернет страни http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S0104-40602014000600004&script=sci_arttext&lng=en . Страни приступљено 20. октобра 2014. године.

језика пружа нове перспективе о свету који нас окружује, као и повећава могућности за креирање нових контаката и побољшано разумевање различитих начина живота. Енглески језик је значајан, јер нас окружује у свакодневном животу и користи се у различитим областима, као што су политика, образовање и економија, па познавање енглеског језика повећава могућности појединца да учествује у различитим социјалним и културним контекстима, као и у области међународних студија и радном животу.

У циљевима наставе енглеског се истиче да настава енглеског као страног језика треба да помогне ученицима да развију знања из енглеског језика, схвате значај његове примене у различитим областима живота и комуникативним контекстима, али ученици треба да стекну и поверење у сопствену способност да користе језик у различитим ситуацијама и у различите сврхе. Наставни процес треба да пружи прилику ученицима да развију свестране комуникативне вештине, као и да разумеју различите животне услове, као и друштвене и културне феномене. Циљ наставе енглеског језика је и да подстакне ученике да развију интересовање за језике и културу, као и да стекну увид у корисност и предности доброг познавања језичких вештина.

Шведски и енглески језик, као и математика, заузимају истакнуте позиције у наставним плановима и програмима за основне школе. Полагање националних тестова, из ових предмета, обавезно је у шестој и деветој години школовања, а знања из шведског и енглеског језика се обавезно тестирају и после трећег разреда основне школе. Национално тестирање омогућава да се упореде критеријуми оцењивања у различитим школама, али и да се процени ниво постигнућа ученика, у смислу знања, вештина и ставова, а у односу на циљеве образовања, који су постављени у националним плановима и програмима.*

Пролазна оцена на овим тестовима, а за глуве још и на испиту из шведског знаковног језика, представља услов за уписивање „гимназије“, тј. „више средње школе“, како за ученике који чују, тако и за глуве и наглуве ученике. Национални тестови су исти за редовне и специјалне школе, али се из тестова за глуве изузимају говорне вештине у шведском

* *CURRICULUM FOR THE COMPULSORY SCHOOL, PRESCHOOL CLASS AND THE LEISURE-TIME CENTRE* 2011, Scolverket, Stocholm, Sweeden, 2011. Национални план и програм је доступан на страни https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/b/bf/Curriculum_for_the_compulsory_school%2C_preschool_class_and_the_leisure-time_centre%2C_2011.pdf. Национални план и програм за енглески језик налази се на странама 32-43. Страни приступљено 22. октобра 2014. године.

и енглеском језику. Према подацима које износи Kristina Svartholm*, у школској 2007/2008 години, проценат глувих ученика, који су успешно положили националне тестове, варирао је од 55% успешности на тесту из математике, преко 59% успешних глувих ученика на тесту из енглеског језика и 69% из шведског језика, до 77% глувих и наглувих, који су са успехом положили испит из шведског знаковног језика. Чујући ученици су постигли успех од скоро 95% на овим тестовима, што значи да глуви и наглуви ученици нису достигли исти ниво знања и вештина, као и њихови чујући вршњаци. У анализи постигнутих резултата на националном тестирању, Kristina Svartholm истиче да је велики број глувих и наглувих ученика постигао добре резултате, али је било и пуно оних који су имали лоше резултате.

Пољска

У Пољској је, како наводи Domagala –Zysk**, учење страних језика обавезно од првог разреда основне школе у редовним школама, а од 2001. године страни језик је уведен као обавезан наставни предмет и у специјалне школе за глуве. Пре 2001. године, неке школе за глуве су енглески увеле на сопствену иницијативу и на добровољној основи, па је ученицима, који то желе, било омогућено да факултативно уче енглески као страни језик.*** У раду са глувима примењује се претежно орални метод, па се овај приступ, уз извесне адаптације, примењује и у настави страних језика за глуве и наглуве ученике. Истовремено са наставном праксом, започело се и са теоријским разматрањима и развојем методике учења страних језика за глуве ученике. Енглески је страни језик који се најчешће учи у пољским школама.

У раду „ Предавање енглеског, као страног језика глувим ученицима – искуства из Пољске“, Domagala –Zysk истиче да је циљ наставе

* Извор: EURYPEDIA - *European Encyclopedia on National Education Systems*
https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Sweden:Assessment_in_Single_Structure_Education . Страни приступљено 21. октобра 2014. године.

** Kristina Svartholm, „35 years of bilingual deaf education - and then?“, *Educ. rev.* no. spe-2 Curitiba 2014. Рад је доступан на интернет страни http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S0104-40602014000600004&script=sci_arttext&tlng=en . Страни приступљено 20. октобра 2014. године.

*** Domagala-Zysk (2011), *Deaf university students as foreign language learners in mainstream settings*. W: Proceedings of the International Conference on Computers Helping People with Special Needs - Universal Learning Design, Linz 2012. Brno: Masaryk University Teiresias, Support Centre for Students with Special Needs, s. 48-53. Рад је, такође, доступан на интернет адреси <http://www.uld-conference.org/conference/linz-2012/paper-details?paper=188>.

енглеског језика за глуве и наглуве да ученици овладају страним језиком на оном нивоу знања, који им омогућује да ефикасно пренесу сопствена искуства, осећања, планове и жеље. Настава страног језика пружа глувој особи нове перспективе, па тако, захваљујући познавању страног језика ученик може имати боље прилике за посао, добити приступ новим изворима информација (на пример бројне интернет странице на енглеском језику), могућност да креативно проведу слободно време, помаже им да се осећају социјално прихваћеним и да успоставе нове контакте. Стога, наставници енглеског језика, који раде са глумим и наглумим ученицима, могу да се осећају успешно, не само када ученици успешно савладају одређени наставни садржај, већ и када објективно сагледају чињеницу да настава страног језика помаже њиховим ученицима да искусе осећај успеха због постигнутог циља, побољшају самопоуздање и развој у целини, као и да избегну културну, социјалну и језичку депривацију.

Domagala–Zysk сматра да настава енглеског, као страног језика, пружа глумим и наглумим ученицима прилику да науче више о природи језика уопште. Учењем страног језика, глуви и наглуви ученици, истовремено обнављају граматику и лексику матерњег језика и богате свој речник. Ауторка наглашава да, узимајући у обзир савремена психолингвистичка знања, као и успешне покушаје учења глумих страном језику, не постоје психолошке или методолошке препреке за учење глумих и наглумих страним језицима и наводи да се сурдоглотоидидактика не разликује много од класичне методологије учења страних језика. У настави енглеског језика, за глуве и наглуве ученике, наставник има слободу да изабере онај приступ, који сматра најпримењивијим у учионици. Наставне методе се, такође, не разликују од метода које се примењују у редовној настави. Избор наставних метода се, обично, заснива на стилу рада и интуицији наставника и повезан је са наставним приступом, који је наставник одабрао. Једина разлика, у настави страног језика, за глуве и наглуве ученике, је у томе што се технике, које се користе у раду, адаптирају у складу са психофизичким могућностима сваког ученика. У настави страног језика, са глумим и наглумим ученицима, идеално решење би била индивидуална настава, а како је то често немогуће, пожељно је да се настава изводи са малим групама, које се састоје од 3 – 4 ученика. У настави страног језика, за глуве и наглуве ученике, наставник мора да зна посебне начине за комуникацију са ученицима, као и како да учини језик видљивим, што укључује и чешћу употребу писања, као начина комуникације, вођење рачуна о свом положају у разреду, да наставник говори јасно и разговетно итд.

С обзиром да се глува и наглува деца, у Пољској, школују у специјалним, али и у редовним школама, у раду „Подршка глувим и наглувим ученицима у настави страних језика у инклузивном окружењу“*, Domagała – Zysk даје препоруке а рад са глувим и наглувим ученицима у редовним школама за наставнике, глуве и наглуве ученике, као и њихове чујуће вршњаке и наглашава важност пружања одговарајуће подршке за успех глувог и наглувог ученика у настави страних језика. Истиче да је неопходно да наставник и чујући ученици разумеју значај и придржавају се правила ефикасне комуникације. Распоред седења, у учионици, треба да омогући да глуви и наглуви ученици виде усне других ученика (најчешће су столови поређани у круг) и свако треба да, договореним знаком, да сигнал када жели да говори (на пример подигнута два прста), како би глува особа могла ефикасно да идентификује говорника. Сви треба да говоре јасно и не превише брзо, како би глумом ученику олакшали учешће у комуникацији. Пожељно је да у учионици, глуви ученик, али и наставник енглеског, имају додатну подршку, у виду још једног наставника, који би имао улогу бележника, тумача за знаковни језик, асистента у учењу или слично, а са циљем да се глумом ученику омогући ефикасно учествовање у настави страног језика. За успех у настави страног језика неопходно је да глуви ученик буде добро мотивисан и активно учествује у раду на часу. Глуви и наглуви ученици могу да буду високо мотивисани за учење страног језика и да то виде као шансу да своје образовање учине квалитетнијим, а такође, услед тешкоћа у савладавању матерњег језика, ниског самопоуздања и лоше слике о себи, могу бити и демотивисани за учење још једног, страног језика.

Domagała – Zysk је, 2011. године, спровела истраживање о мотивисаности глувих студента да уче страни језик. Испитано је 11 глувих студената (9 женског и 2 мушког пола), од којих су сви имали оштећење слуха од 90 db или више, који су попунили упитник о њиховој мотивацији за учење страног језика. Резултати су показали да глуви студенти имају зрелу мотивацију за учење страног језика и да су свесни чињенице да им познавање страног језика даје додатно знање о другим земљама, омогућује им да путују и комуницирају са странцима. Студенти су, такође, исказали став да је познавање енглеског језика корисно, јер може да им омогући бржи напредак у каријери.

* Domagała-Zyśk E (2014), *Teaching the deaf English as a foreign language – Polish experiences*, https://docs.google.com/folderview?id=0Bw7z_4bLjOOEYUdCTWVuNElnYnc. Страни приступљено 10. октобра 2014 . године

Бугарска

У Бугарској* глуви и наглуви ученици могу да се школују у специјалним или редовним школама. У школовању глувих и наглувих ученика користи се редовни наставни план и програм, од 2003. године, што укључује и учење енглеског као страног језика од првог разреда основне школе. Од школске 2007/2008 године, глуви и наглуви ученици у Бугарској полажу исти завршни испит на крају обавезног школовања као и њихови чујући вршњаци. Подршку интеграцији глувих и наглувих ученика у редован систем образовања пружају наставници из Ресурних центара, који су основани у 28 градова. Они помажу наставницима из редовног система образовања да осигурају да ученик са оштећењем слуха испуни захтеве за одговарајући узраст и разред, а ако то није могуће припремају индивидуални образовни план за тог ученика. Многи универзитети у Бугарској омогућавају наставницима да заврше додатне курсеве и стекну квалификације за рад са ученицима са посебним образовним потребама.

Ипак, образовање ученика са оштећењем слуха, у редовном систему школовања представља изазов за наставнике. Иако Бугарски знаковни језик није званично признат и постоје различите регионалне варијације, постоји неколико речника бугарског знаковног језика, за различите школске предмете, који су намењени наставницима у редовном и специјалном образовању. У настави се користе савремене технологије, па постоји неколико наставних стратегија за примену информационих технологија у настави, како у редовном, тако и у специјалном образовању.

У Бугарској је развијена стратегија за учење глувих и наглувих ученика енглеском језику коришћењем рачунара као медија за пренос знања. Мултимедијални програм „Енглески за особе са оштећењем слуха (почетни ниво)“ се састоји од 220 фраза из четири области, у складу са планом и програмом који је одборило Министарство просвете и науке. Користи се кодирање помоћу боја, па је свака реченица представљена помоћу три боје. Плава боја означава реченицу на енглеском, иста реченица преведена на бугарски је зелене боје, а црвеном бојом се означава реченица написана фонетском транскрипцијом уз употребу слова бугарске азбуке, а не интернационалне фонетске азбуке (International

* Domagała-Zyśk E (2012). *Supporting Deaf and Hard of Hearing Learners in Foreign Language Classes in an Inclusive Settings*. In: E. Domagała-Zyśk, D. Bis, A. Rynio *Social and Educational Support in Life-long Human Development*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s.161-180.

Phonetic Alphabet – IPA). Ово се сматра неопходним, јер глуви и наглуви ученици у Бугарској користе три писана кода у комуникацији: ћирилицу (то је први писани код који уче, јер се користи у бугарском језику), латиницу у настави енглеског језика и интернационалну фонетску азбуку, која се састоји од комбинације одређених, међународно договорених, графема латиничног писма и симбола. Дакле, глуви и наглуви ученици у Бугарској се на раном узрасту упознају са неколико различитих система комуникативних кодова, као и захтевом да преведу све претходно наведене графеме у звуке и изговоре слова, речи и реченице. У оквиру овог програма, све реченице су стога презентоване и на бугарском знаковном језику, као и на говорном енглеском, а ученици имају могућност да повећају слику на екрану и тако вежбају читање говора са усана саговорника на енглеском језику. Истовремено, на десној страни екрана сликом су представљени предмети или радња на коју се дата реченица односи, при чему су коришћене аутентичне слике, а не цртежи. Демо верзија програма је доступна на интернет страници <http://signlanguage-bg.com/bg/english.html>. Сматра се да употреба мултимедијалних технологија у настави енглеског као страног језика повећава мотивацију ученика за учење, побољшава њихово залагање, као и да ученици који образовним садржајима приступају помоћу рачунара учење доживљавају као игру и забаву. Како су наставни садржаји истовремено приказани на више начина (говорни језик, знаковни језик, писани језик и илустрација) ученици више анализирају и боље памте научено градиво, што је посебно значајно за глуве и наглуве ученике, који свакодневно користе два различита језика (знаковни и говорни језик).

Ипак, како је енглески језик обавезан наставни предмет од самог почетка школовања, односно од првог разреда основне школе, наставници у редовном и специјалном систему образовања се суочавају са проблемом увођења друге азбуке на врло раном узрасту, као и како ученицима објаснити да се постоји разлика између начина писања и изговора исте речи у енглеском језику, јер се у бугарском језику (као и у српском) речи изговарају онако како су написане.

Tsoneva и Makrieva*, су организовале курс енглеског као страног језика за глуве одрасле особе, у Бугарској, у оквиру пројекта „Мисија за промене – социјално предузеће као шанса за нормалан живот и социјалне интеграције“, који је реализован у оквиру програма „Развој људских

* Nadezhda Varbanova Tsoneva, Ivelina Nedelcheva Makrieva, „TEACHING ENGLISH TO PEOPLE WITH HEARING IMPAIRMENTS“. Рад је доступан на интернет адреси <http://www.beta-iatefl.org/cogitoergosum/wp-content/uploads/2011/09/Tsoneva--26-Makrieva-Teaching-hearing-impaired.doc>. Страни приступљено 19. октобра 2014. године

ресурса“ од стране Центра за социјалну интеграцију и рехабилитацију одраслих, у оквиру Пословне агенције „Excellia“. Оне су своја искуства изнела у раду „Предавање енглеског особама са оштећеним слухом“, где су разматрале релевантне наставне методе и стратегије учења у настави енглеског језика за глуве и наглуве особе, које могу да допринесу повећању свести особа оштећеног слуха о култури земаља енглеског говорног подручја и развоју њихове способности читања и писања на страном језику.

У настави страних језика за редовну популацију се углавном користи орално/аурални приступ, односно наставни материјал се презентује путем говора и полазници се тестирају како разумеју материјал који слушају и како одговарају усмено на часу, па је јасно да је неопходно извршити одређена прилагођавања за потребе учења енглеског као страног језика за глуве и наглуве особе. Ауторке сматрају да глуве и наглуве особе такође развијају способност за учење и знају како да користе све доступне сигнале у циљу примања и разумевања информације, као и да степен оштећења слуха и претходно образовање имају утицај на начин учења глувих и наглувих особа, па треба примењивати различите методе и стратегије у процесу наставе и учења. Полазници курса били су апсолутни почетници у енглеском језику, који су на крају курса достигли почетни ниво знања, односно ниво А1, према Заједничком европском оквиру за стране језике. Трајање курса било је 100 часова, који су се реализовали динамиком од 8 часова недељно. Свака група се састојала од 3 – 4 полазника што је омогућавало индивидуалан рад са ученицима. Проблем је представљало непостојање адекватног уџбеника за ову популацију, па су ауторке користиле материјале из различитих уџбеника и приручника, као и материјале које су саме припремале за наставу. Циљ курса је био да се полазници упознају са основним речником и граматиком енглеског језика што је требало да им омогући да побољшају своје вештине у комуникацији на интернету и да помогне заинтересованим полазницима да развију вештине читања и писања у пословној кореспонденцији.

Током курса наставне методе и стратегије су прилагођаване специфичним карактеристикама глувих и наглувих особа, као и њиховим индивидуалним потребама. Акцент је стављен на вештину читања и писања на енглеском језику, а ауторке нису користиле енглески знаковни језик. Изговор се увежбавао уз помоћ графичке репрезентације гласова, јер глуве и наглуве особе када читају или пишу на енглеском изговарају речи у својој глави. Како би се учење нових речи, израза, идиоматских структура и граматике учинило ефикаснијим, коришћене су

све уобичајене стратегије рада са глувом и наглувом популацијом, као и превасходно визуелна наставна средства, јер је познато да глуви и наглуви ученици највише информација примају путем чула вида. Како би се разумевање инструкција поједноставило задаци су задавани на писаном бугарском језику, а коришћен је и метод превођења са енглеског на бугарски језик и обрнуто.

У циљу додатног прилагођавања курса потребама полазника и побољшања успеха ученика од њих је захтевано да редовно извештавају о свом напретку и разумевању наставних материјала и садржаја презентованих на курсу. За глуве и наглуве ученике највећи изазов представљали су садржаји из области граматике енглеског језика, па су они били редуковани и прилагођени циљевима учења, што је за већину полазника била способност да читају новине, воде пословну кореспонденцију и комуницирају са другима путем интернета. Полазници курса енглеског језика за глуве и наглуве учили су само проста глаголска времена и основне структуре реченице у енглеском језику. За сваку нову граматичку структуру, која се уводила у наставу, коришћени су модели који олакшавају разумевање и даље увежбавање. При сопственом писаном изражавању ученици су били у могућности да користе ове моделе. Што се тиче развоја речника избегавана је употреба идиоматских експресија, јер оне могу да представљају проблем особама оштећеног слуха.

Водило се рачуна и о избору тема прихватљивих за глуве и наглуве особе, који нису заинтересовани, на пример, за теме попут музике, одласка на концерт или вођења телефонског разговора и слично. Како би се побољшало памћење нових речи и израза коришћене су различите стратегије, као што су: учење речи уз помоћ илустрација, повезивање нових речи са сопственим претходним искуством, груписање речи према теми или врсти речи, повезивање речи са њеним синонимима и антонимима, коришћење семантичких мапа за памћење нових речи и слично.

Индивидуално напредовање полазника курса је праћено кроз вредновање њихових активности и учешћа у раду на часу, израду домаћих задатака, писање састава на различите теме и сличне задатке. Посебна пажња је посвећивана анализи грешака, које су пружале могућност наставницима да процене корисност презентованог наставног материјала и, по потреби, изврше додатна прилагођавања наставних садржаја индивидуалним потребама и способностима полазника курса. Анализа грешака је, такође, пружала могућност професорима да изаберу најадекватнији наставни приступ и стратегије учења за глуве и наглуве полазнике курса.

За самопроцену успеха и напредовања ученика коришћени су различити квизови и интерактивна вежбања, а ученици су били охрабривани да самостално раде и проналазе друге начине учења и самопроцене свог рада. Циљ ових вежбања је био да се код полазника курса развије способност да самостално процене свој напредак и стекну способност да процене рад других, те тако повећају самопоуздање. Истовремено, на овај начин, полазници курса су стицали аутономију у учењу, увид у сопствене стилове и стратегије учења и преузимали активну улогу у настави енглеског као страног језика.

Напредовање и успех полазника, током курса је проверавано путем писаних тестова, који су укључивали најчешће врсте вежбања, у употреби у настави страног језика (питања са вишеструким одговорима, просуђивање да ли је исказ тачан или нетачан уз помоћ слике, питања отвореног типа, попуњавање празнина одговарајућим речима или граматичким структурама, давање синонима или антонима за задате речи, коришћење одговарајућег облика глагола у потврдном, одричном и упитном облику, одговарање на питања, описивање породице и слично). Ови тестови су процењивали укупан успех полазника курса, као и давали информације наставницима о слабостима и снагама глувих и наглувих полазника курса, у настави енглеског језика као страног, како би биле у могућности да изведу закључке о току курса и планирају даљи рад.

Србија

Глуви и наглуви ученици у Србију су, до скоро, углавном били изузети из обавезне наставе страних језика, јер није било организоване наставе страног језика у специјалним школама. Глуви и наглуви ученици, који су похађали редовне школе, где је страни језик обавезан наставни предмет, често су били ослобођени похађања часова страног језика, јер се сматрало да учење страног језика представља велики изазов и потешкоћу за ову популацију ученика.

Као обавезан наставни предмет, енглески као страни језик, за глуве и наглуве ученике је прво уведен у Школи за оштећене слухом – наглуве „Стефан Дечански“, у Београду, и то у средњу школу. Наиме, у школској 2002/2003 години, ученици на IV степену стручног образовања, на подручју рада: хемија, неметали и графичарство и образовног профила: техничар графичке дораде, почели су да уче енглески, као страни језик, са фондом часова од два часа недељно (74 часа годишње, осим у завршном разреду, где је укупан број часова 68). У школској 2007/2008 години, енглески је уведен и средњошколцима на III степену стручног

образовања, на подручју рада личне услуге (образовни профил: мушки и женски фризер), а 2009/2010 и на подручју рада пољопривреда, производња и прерада хране (образовни профил – пекар).

Настава енглеског језика се остваривала према заједничким програмима за образовне профиле у трогодишњем или четворогодишњем образовању, објављеним у „Службеном гласнику Републике Србије – Просветном гласнику“ број 6/90 и 4/91, као и у складу са упутствима, препорукама и садржајима програма објављеним у „Службеном гласнику Републике Србије - Просветном гласнику“ бр.21/2004.

У „Правилнику о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму средњег образовања у трогодишњем и четворогодишњем трајању за наглуве и глуве ученике“, који је објављен у „Службеном гласнику Републике Србије – Просветном гласнику“ број 2/2009 одштампан је план и програм енглеског језика за глуве и наглуве ученике, као факултативног предмета. Од школске 2013/2014 године, полазници специјалистичког образовања у једногодишњем трајању за образовне профиле женски фризер, мушки фризер, маникир и педикир, у подручју рада личних услуга, такође уче енглески језик.

С обзиром на чињеницу да је настава страног језика, за глуве и наглуве ученике, нов концепт у нашем образовном систему, не постоји посебна методика страног језика за глуве и наглуве ученике, па се у настави полази од претпоставке да је српски језик, глумим и наглумим ученицима, практично први страни језик који уче и користе се принципи методике наставе српског језика за глуве и наглуве ученике, комбиновани са принципима методике наставе енглеског језика. Наставне методе и наставни садржаји се модификују, у складу са потребама глумих и наглумих ученика. Са ученицима се ради на развоју све четири језичке вештине (читање, писање, слушање и говор), али се акценат претежно ставља на вештине читања и писања на енглеском језику, док се за вештину слушања користе постојећи остаци слуха ученика или вештина читања говора са усана, а на говору се не инсистира уколико ученик не жели да говори на енглеском језику (јер је, на пример, несигуран и стиди се да говори на страном језику). У настави се примењују принципи индивидуализације и диференцијације, а граматички садржаји су поједностављени и редуковани, у складу са психофизичким могућностима глумих и наглумих ученика.

Како не постоји посебан уџбеник за енглески језик за глуве и наглуве ученике, у настави се користи уџбеник аутора Јелене Ковачевић, „Step by step“ – енглески језик, почетни 1, у издању Института за стране језике из Београда. Иако је уџбеник намењен одраслим чујућим особа-

ма, правим почетницима у учењу енглеског језика, полазницима курса у Институту за стране језике, концепт овог уџбеника, је уз мања прилагођавања примењив у настави са глувим и наглувим ученицима средње школе. Теме, које овај уџбеник обрађује су теме неопходне у основној комуникацији на енглеском језику, што је у складу са наставним планом и програмом енглеског језика за глуве и наглуве ученике. Лекције су праћене билингвалним енглеско-српским речником појмова, као и неопходним објашњењима у вези енглеске граматике на српском језику, а на крају књиге дат је и абecedни, енглеско – српски речник. Упутства за израду вежбања су, такође на српском језику, а уџбеник је квалитетно илустрован, што глувима олакшава разумевање и учење страног језика. Уџбеник прати и одговарајућа радна свеска, па се садржаји из радне свеске најчешће користе за додатна увежбавања и утврђивање градива, као и за домаће задатке.

Уџбеник се заснива првенствено на структурално – комуникативном приступу настави страних језика, али садржи и елементе других приступа, као што су на пример, функцијски и лексички приступ. Циљ уџбеника је да упозна ученике са основним граматичким структурама, језичким функцијама и вокабуларом потребним за комуникацију у честим свакодневним ситуацијама, као и да код ученика развије свест о прикладном реаговању у одређеним приликама и да их оспособи за усмену и писмену комуникацију примерену том нивоу учења енглеског језика.*

У циљу да се ученицима пружи прилика да знања стечена у настави енглеског језика, примене у реалној и адекватној комуникативној ситуацији, ученици школе били су укључени у неколико националних и интернационалних пројеката. Школа за оштећене слухом – наглуве „Стефан Дечански“ је члан мреже школа „Академија Централно Европских Школа“, која окупља школе из 15 европских држава. Као чланица мреже. Школа је у партнерству са редовним и специјалним школама из иностранства реализовала два пројекта. У школској 2012/2013 години реализовали смо пројекат на тему медијске писмености, а у 2013/2014 години бавили смо се темом различитости. У школској 2013/2014 години ученици школе учествовали су и у пројекту „Дебатујући Европу: Школе“, што је заправо дискусиона платформа, где ученици имају могућност да поставе питања европским политичарима и доносиоцима одлука, али и дискутују са својим вршњацима на њима значајне теме.

* Јелена Ковачевић, „*Step by step*“ – енглески језик, почетници 1, Институт за стране језике, Београд, 2011.

Тренутно, припремамо још једну дебату у оквиру овог пројекта, на тему програмирања и информатике. Ученици школе су учествовали и у радионици „Touch the Sky“ („Додирни небо“), заједно са ученицима из неколико редовних школа, а која је одржана на Сајму књига у Београду, октобра 2014. године, у организацији Британског савета (British Council), а на штанду EUNIC –а (European Union National Institutes for Culture).

Настава енглеског језика је у основну школу за глуве и наглуве ученике уведена нешто касније, у односу на средњу школу. У школској 2003/2004 и 2004/2005 години, настава енглеског језика је, у договору са управом школе, уведена као пилот пројекат, факултативно за млађу узрасну групу у продуженом боравку. Узраст ученика је био од предшколског до четвртог разреда основне школе. Иницијативу су подржали и родитељи ученика који су похађали продужени боравак, па су наставнику доносили уџбенике, приручнике и друге материјале од своје деце која су ишла у редовне школе. С обзиром да су ученици у продуженом боавку били на различитом узрасту, неки ученици нису знали латиницу, а предшколци нису знали ни да пишу, у настави се није радило на вештини писања на енглеском језику. У настави се користио претежно комуникативни приступ, а са ученицима се радило по методу тоталног физичког одговора*, јер се сматра да је овај метод прилагођен деци овог узраста, као и да им омогућава да усвоје нове појмове и употребе их у комуникацији.

Тотални физички одговор (Total Physical Response) је метод чији је оснивач психолог др James Asher, а заснива се на физичком одговору на вербалне наредбе. Овај метод се базира на принципима природног усвајања матерњег језика и истовремено развија и моторне и вербалне способности ученика. У настави се користе слике, песмице, играчке и игре (на пример „Simon says“ и слично). У овом приступу је посебно важна способност добре невербалне комуникације (мимика, имитација, гестови), а овај сегмент је посебно наглашен у раду са глумим и наглумим ученицима.

У овом методу дете прво учи да разуме и изврши основне наредбе (на пример: „Дођи!“, „Устани!“, „Покажи где је паметна глава!“ и слично), чиме се код детета развија моћ запажања, способност разумевања и извршавање налога и задатака. На овај начин деца уче, на пример, вокабулар за делове тела, кроз песму „If you are happy and you know it“ (на српском језику то је песма „Кад си сретан“).

* Јелена Ковачевић, „Step by step“ – енглески језик, почетни 1, приручник за професоре, Институт за стране језике, Београд, 2011.

Званично, енглески језик је уведен, као обавезни наставни предмет, у основне школе за глуве и наглуве ученике у Србији, од школске 2012/2013 године, од првог разреда основне школе. Од школске 2014/2015 године, глуви и наглуви ученици у Србији уче и други страни језик, са почетком у петом разреду основне школе. У Школи за оштећене слухом – наглуве „Стефан Дечански“ , у Београду, као други страни језик за глуве и наглуве ученике уведен је италијански језик. У складу са инклузивном образовном политиком, настава се одвија по редовном наставном плану и програму, објављеном у „Правилнику о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања“ („Службени гласник РС –Просветни гласник“ бр. 10/2004, 20/2004,1/2005, 3/2006, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 7/2010,3/2011, други правилник 7/2011, други правилници 1/2013, 4/2013, 14/2013).

По завршеној основној школи за глуве и наглуве, неки ученици настављају образовање у редовним средњим школама, где се први пут сусрећу са наставом енглеског језика, као страног језика. С обзиром на чињеницу да настава страног језика за глуве и наглуве ученике још увек није у потпуности регулисана, ученици су или изузети из наставе страног језика, или похађају наставу енглеског језика као страног језика по прилагођеном наставном плану и програму. Известан број ученика школе, по завршеној средњој школи за глуве и наглуве, уписује редовне високе школе и факултете, па је од школске 2006/2007 године до данас, 22 ученика наше школе положило испит из енглеског језика на високошколским институцијама (највећи број ученика је студирао на различитим одељењима „Високе школе струковних студија - Београдска политехника“).

Школа за оштећене слухом – наглуве „Стефан Дечански“ је и ресурсни центар за пружање подршке другим специјалним и редовним школама, које образују глуве и наглуве ученике, у инклузивном окружењу. Овим ученицима и студентима се у Школи за оштећене слухом – наглуве „Стефан Дечански“, по потреби, пружа додатна подршка, у виду индивидуалне или групне наставе и додатног појашњења лексичких и граматичких садржаја, као и помоћ у припреми испита из енглеског језика.

ЛИТЕРАТУРА

1. *CURRICULUM FOR THE COMPULSORY SCHOOL, PRESCHOOL CLASS AND THE LEISURE-TIME CENTRE 2011*, Scolverket, Stocholm, Sweeden, 2011. Национални план и програм је доступан на страни https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/b/bf/Curriculum_for_the_compulsory_schoo%2C_preschool_class_and_the_leisure-time_centre%2C_2011.pdf . Национални план и програм за енглески језик налази се на странама 32-43. Страни приступљено 22. октобра 2014. године.
2. Domagała-Zy k E (2011), *Deaf university students as foreign language learners in mainstream settings*. W: Proceedings of the International Conference on Computers Helping People with Special Needs - Universal Learning Design, Linz 2012. Brno: Masaryk University Teiresias, Support Centre for Students with Special Needs, p. 48-53. Рад је, такође, доступан на интернет адреси <http://www.uld-conference.org/conference/linz-2012/paper-details?paper=188>
3. Domagała-Zy k E (2014), *Teaching the deaf English as a foreign language – Polish experiences*, https://docs.google.com/folderview?id=0Bw7z_4bLjOOEYUdCTWVuNElnYnc. Страни приступљено 10. октобра 2014 . године
4. Domagała-Zy k E (2012). *Supporting Deaf and Hard of Hearing Learners in Foreign Language Classes in an Inclusive Settings*. In: E. Domagała-Zy k, D. Bis, A. Rynio *Social and Educational Support in Life-long Human Development*. Lublin: Wydawnictwo KUL, p.161-180
5. Димитријевић др Наум, *Метод у почетној настави страних језика - приручник за наставнике*, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1966., стр. 14
6. Дурбаба Оливера, *Теорија и пракса учења и наставе страних језика*, Завод за уџбенике, Београд, 2011, стр. 11
7. Извештај „*EDUCATION OF PEOPLE WITH HEARING LOSS*“, припремљен је од стране TIME Foundation, у оквиру пројекта eFESTO. Пројекат је подржан од стране Европске комисије и финансиран у оквиру програма Леонардо да Винчи (број пројекта: 2009-1-PL1-LEO05-05028). Извештај је доступан на интернет страници:
8. http://www.adam-europe.eu/prj/5431/prj/Scientific%20paper_EDUCATION%20OF%20PEOPLE%20WITH%20HEARING%20LOSS.pdf. Страни приступљено 15. октобра 2014. Године
9. EURYPEDIA - European Encyclopedia on National Education Systems, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/eurypedia_en.php.
10. Ковачевић Јелена, „*Step by step*“ – енглески језик, почетни 1, Институт за стране језике, Београд, 2011

11. Ковачевић Јелена, „*Step by step*“ – енглески језик, *Почетни 1, приручник за професоре*, Институт за стране језике, Београд, 2011.
12. Nadezhda Varbanova Tsoneva, Ivelina Nedelcheva Makrieva, „*TEACHING ENGLISH TO PEOPLE WITH HEARING IMPAIRMENTS*“. Рад је доступан на интернет адреси <http://www.beta-iatefl.org/cogitoergosum/wp-content/uploads/2011/09/Tsoneva--26-Makrieva-Teaching-hearing-impaired.doc> . Страни приступљено 19. октобра 2014. године
13. Норвешки наставни план и програм за предмет Енглески језик за глуве се може наћи на http://www.udir.no/upload/larerplaner/fastsatte_lareplaner_for_kunnskapsloftet/english/5/english_subject_curriculum_for_the_deaf_and_severely_hard-of-hearing.rtf. Страни приступљено 10. октобра 2014. године.
14. Pritchard Patricia, „*TEFL for deaf pupils in Norwegian bilingual schools: Can deaf primary school pupils acquire a foreign sign language?*“, Masters Thesis in Special Education, Dept. of Education, Faculty of Social Sciences & Technology Management, Norwegian University of Science & Technology, Trondheim, Norway, December 2004. Магистарска теза је доступна на интернет адреси http://www.acm5.com/kompendier/pat_pritchard.pdf . Страни приступљено 18. октобра 2014. године.
15. Svartholm Kristina , „*35 years of bilingual deaf education - and then?*“, Educ. rev. no.spe-2 Curitiba 2014. Рад је доступан на интернет страни http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S0104-40602014000600004&script=sci_arttext&tlng=en . Страни приступљено 20. октобра 2014. године.
16. Точанац – Миливојев Душанка, *Методe у настави и учењу сираној језика*, Завод за учбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр.3-20
17. Стошић др Миља, *Почетак учења сираних језика код деце као педагошки проблем*, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Београд, 1965., стр. 26
18. Чланци о методу тоталног физичког одговора у настави страних језика са интернет странице:
19. http://www.tpr-world.com/Merchant2/merchant.mvc?Screen=CTGY&Category_Code=200. Страни приступљено 25. октобра 2014. године.

TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE TO DEAF AND HARD OF HEARING PUPILS IN SOME EUROPEAN COUNTRIES AND IN SERBIA

IVA URDAREVIC

School for hearing impaired pupils „Stefan Decanski“, Belgrade

NADEZDA DIMIC

¹University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

SUMMARY

Teaching a foreign language to deaf and hard of hearing pupils is a relatively new concept in modern education systems in the world and in Serbia, which is being developed in the last decades of the twentieth and early twenty-first century, and is based on educational policy of equal opportunities for all, representing attitude that all students should be provided equal opportunities for education, as well as the same quality of education, without discrimination on any grounds.

Until recently it was thought that deaf and hard of hearing pupils can not learn a foreign language, as it presents a major challenge for them, because they often have difficulty in learning the spoken language of the country they live in. The common attitude was that deaf and hard of hearing pupils can not adopt the system of another, or a foreign language. Nowadays, it is recognized that learning and knowing of a foreign language, on some level, can provide a new perspective for deaf and hard of hearing pupils, in terms of facilitating access to higher levels of education, better employment opportunities and career advancement, greater access to information on the Internet, travelling and similar.

Deaf and hard of hearing pupils, as a foreign language learners, usually learn English language (in non-English-speaking countries), because educational systems recognized the importance of English for everyday life in the modern world. Given the fact that the teaching of a foreign language for deaf and hard of hearing pupils is a relatively new phenomenon, there is no consensus about the appropriate teaching approach, working methods, as well as the contents of teaching a foreign language for this population of pupils. In some countries, the deaf and hard of hearing pupils learn a sign language of English-speaking countries, such as the British or American Sign Language as a foreign language, while in other countries, they learn spoken English and work to develop all four language skills (reading, writing,

listening and speaking), with necessary modifications, in accordance with individual mental and physical abilities of deaf and hard of hearing pupils.

In the last twenty years, in Europe and in the world, numerous programs for teaching English as a foreign language for deaf and hard of hearing pupils were developed and it would be useful to establish adequate standards of skills and competence in the knowledge of a foreign language for deaf and hard of hearing pupils. As teaching a foreign language for deaf and hard of hearing pupils raises a number of issues further research and drafting of various types of experts in this field are needed. This paper gives an overview of the system and content of work in teaching English as a foreign language for deaf and hard of hearing students in Norway, Sweden, Poland, Bulgaria and Serbia and presents some relevant research projects in this field

KEY WORDS: deaf and hard of hearing pupils, foreign language teaching, English language, curriculum, teaching method